

המשפט הישראלי – דרכי התמודדותו עם מתחי יסוד בחברה הישראלית

רון חריס

מבוא

העשור השני למדינת ישראל נתפס כחסר ייחוד במהלכה של ההיסטוריה המשפטית הישראלית. על-פי תפיסה ליניארית של התפתחות המשפט הישראלי הרווחת בקרב משפטנים (שאינם היסטוריונים), התפתח המשפט הישראלי באופן פרוגרסיבי, תוך קידום ערכי ליברליזם נאור, אל עבר יתר שוויון וזכויות. מהתחלה צנועה מאוד בשנת הקמת המדינה התפתח בניין משפטי רחב ומבוסס ששיאו בהווה. בניין זה נבנה נדבך על-גבי נדבך. העשורים הראשון, בו הכל החל, והרביעי והחמישי, הקרובים לימינו ובהם הושלם המבנה הם הנדבכים המרכזיים. הנדבך של העשור השני הוא, כביכול, הקטן שבהם. גם הנדבך של העשור השלישי אינו גדול. בשל תפיסה זו לא זכה העשור השני עד כה לתשומת-לב רבה מצד חוקרים.

למעשה, בעשור השני התמודדה המערכת המשפטית עם מתחים עקרוניים רבים, בחברה, בפוליטיקה ובשיטה המשפטית. חלקם היו יצירי עשור זה, חלקם יצירי העשור הראשון, שהתפרצו רק בעשור השני, לאחר תהליך של התעצמות ותרגום לשפה משפטית. נראה אפוא, שהמתחים עמם התמודדה השיטה המשפטית בעשור השני, אינם פחותים בעוצמתם ובעניין שבהם ממתחים בתקופות אחרות, על-כן גם ההיסטוריה המשפטית של העשור מרתקת באותה מידה. אם נשתחרר מתפיסות ליניאריות, פרקטיות ועכשוויות של ההיסטוריה של המשפט הישראלי, נגלה כי עשור זה הוא דינמי ומשמעותי. עם זאת, מובן כי החלוקה לעשורים כיחידות תיקוף וניתוח היא מלאכותית משהו, ועל-כן אחרוג מגבולות העשור השני במידת הצורך.

להבדיל מסקירת המשפט בעשור הראשון בה העדפתי, בשל האופי הפורמטיבי של התקופה, להציג מיפוי מקיף של מרבית התהליכים המרכזיים, במאמר הנוכחי אני מבקש להתמקד בארבע סוגיות בלבד, תוך העדפת ההעמקה על-פני ההרחבה. מספר שיקולים הנחו אותי בבחירת הסוגיות. הראשון, שהסוגיות תעסוקנה במתחים מרכזיים בחברה הישראלית, ולא בהתפתחויות שהן בעיקרן פנים-משפטיות. השני, שהסוגיות לא תעסוקנה רק בפסיקות

חוקתיות מפורסמות של בית-הדין הגבוה לצדק (בג"ץ), שערכן לעתים סימבולי בלבד, אלא גם בתחומים לא חוקתיים בעלי פוטנציאל השפעה ישיר על חייהם של פרטים רבים. השלישי, שהסוגיות תהיינה מגוונות ותצגנה פנים שונים של התהליכים והאינטראקציות ההיסטוריים-משפטיים. הרביעי, שהמחקר ביחס לעשור השני, זה העוסק בהיסטוריה של התקופה בכללה ועוד יותר מכך זה העוסק בהיסטוריה המשפטית, מצוי עדיין בשלבים ראשונים שלו. על כן אני מתקשה לספק במאמר הנוכחי תמונה רחבה וסינטטית של התקופה. לתמונה כזו ניתן יהיה לשאוף בהמשך עם התרחבות והתעמקות המחקר על העשור השני. ארבע הסוגיות המשפטיות שבחרתי נוגעות בארבעה מתחים מרכזיים של החברה הישראלית: יהודים - ערבים; דתיים - חילוניים; בעלי אמצעים - מעוטי אמצעים; וגברים - נשים.

במסגרת הנוכחית לא אעסוק בהבטים חשובים נוספים של ההיסטוריה המשפטית של התקופה, אך להלן אתייחס בקצרה לאחד מהם, משפט אייכמן, וכמה אחרים יוזכרו בסיכום. משפט אייכמן עסק בתופעה ייחודית, הנאציזם הגרמני והשמדתם של יהודי אירופה. עוצמת המשפט הזה וההדים להם זכה, מגמדים כל הבט משפטי אחר של העשור השני. משפט אייכמן מעורר מספר שאלות משפטיות עקרוניות: האם יש להאשים את אייכמן בעבירות נגד האנושות או נגד העם היהודי? האם יש בחוק עשיית הדין בנאצים אלמנט של ענישה רטרואקטיבית? האם בית-המשפט הישראלי, כמייצג הקורבנות, הוא הפורום המתאים לשיפוט אייכמן? האם טענת מילוי הפקודות עשויה לשמש הגנה כלשהי לאייכמן? אולם ההבטים המרכזיים של משפט אייכמן הם, לדעתי, תכנון וביצוע הנסיון לכינון הזכרון הקיבוצי באולם בית-המשפט, ואופן קליטת התוצרים של נסיון זה (האולם, העדויות, נאומי התביעה, גזר הדין, הדיווח הרדיופוני והעיתונאי ועוד) בקרב ניצולים, מנהיגים ציוניים, בני נוער, עולים מארצות המזרח וקבוצות אחרות בישראל ומחוצה לה. בכל אלה לא אעסוק כאן, וחלקם ידונו במקום אחר בקובץ זה. עם זאת, משפט אייכמן נוכח בדרכים שונות בהיסטוריה המשפטית המאוחרת לו ובהמשך פרק זה.